

УДК 94(477)(093)«19»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ УЧНІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.). (ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ УЧНІВ 9 КЛАСУ)

Богдан Галь

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті розглянуто джерела забезпечення учнів Полтавської губернської гімназії першої половини ХІХ ст. навчальною обов'язковою і додатковою літературою, а також т. зв. «літературою за вільним вибором». Охарактеризовано способи наповнення і характер діяльності гімназійної книгарні, фундаментальної, учнівської і особистих бібліотек гімназистів. Визначено шляхи циркуляції книжок між цими гімназійними установами. Представлено коло читання полтавського гімназиста 1820-х рр. на прикладі мемуариста С. Геєвського. Звернено увагу на значення полтавської гімназійної книгарні і бібліотек(и) для губернського міста і цілого Південного Лівобережжя.

Resume:

Hal Bohdan. Providing educational literature for students of Poltava gymnasium (first half of the 19th century). (For studying the history of Ukraine in practical lessons for 9th grade students)

The article examines the sources of providing students of Poltava provincial gymnasium with educational compulsory and additional literature, as well as literature of free choice. The methods of filling and the nature of the activities of the gymnasium bookstore, fundamental, student and personal libraries of gymnasium students are characterized, and the ways of circulation of books between these gymnasium institutions are determined. Teaching in gymnasiums was to be carried out using textbooks selected by employees of the Main Directorate of Schools and approved by the Ministry of Public Education. They were sent from St. Petersburg and, upon orders from provincial gymnasiums, were further printed in university printing houses. The use of other textbooks and notes was strictly prohibited. Textbooks sent to gymnasiums were to be sold to students, for which purpose bookstores were opened at the gymnasiums. The fundamental library of an educational institution should contain a collection of works by famous classical authors and modern scientists related to academic disciplines. The sources of the formation of the gymnasium library included purchases by the gymnasium management and the teacher-supervisor of the library, donations from local patrons and gymnasium students. The student library collected by the gymnasium students was kept separately from the fundamental one and was managed by another teacher. In addition, each gymnasium student had his own small library, which was replenished with awards, the purchase of educational literature and the collection of the best recommended books. The article presents the reading circle of a Poltava gymnasium student in the 1820s. using the example of memoirist S. Geevsky. The importance of gymnasium libraries and bookstores for Poltava and the southern part of Left Bank Ukraine was explained by the long absence of other public libraries and bookstores in the provincial center.

Ключові слова:

бібліотека; книжка; гімназія; книгарня; учні; пожертви.

Key words:

library; book; gymnasium; bookstore; students; donations.

Постановка проблеми. Здійснюване державою реформування системи середньої освіти (НУШ) передбачає забезпечення школярів оновленими підручниками і пошук дієвих способів зацікавлення у самому процесі читання. З одного боку, це актуалізує інституційні дослідження з історії старої української школи, аби краще зрозуміти наявні можливості і обмеження реформ. З іншого, передбачає вивчення перебігу «читацької революції» (Engelsing) на українських землях, реконструкцію історично змінюваних уподобань маленького українського читача з включенням їх до європейського освітньо-культурного контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття світова і вітчизняна історіографія збагатилася низкою розвідок з історії приватних і публічних бібліотек. У більшості випадків йдеться про дослідження бібліотек монастирів (І. Альмес, В. Білик, О. Карліна, О. Прокоп'юк, М. Яременко), родових шляхетських зібрань та зібрань козацької старшини в ХVII–ХVIII ст. (О. Дзюба, Л. Посохова, В. Соколов, Т. Таїрова-Яковлева), народних бібліотек (О. Айвазян, Н. Шарошкіна), але в окремих

розвідках спеціально йдеться про бібліотеки при навчальних закладах – училищах, гімназіях, пансіонах (В. Маслійчук, Б. Галь). Теорії і історії читання, особливостям реалізації на українських землях процесу «читацької революції» присвячено цілий ряд праць західних і вітчизняних дослідників (Р. Енгельсін, Р. Дарнтон, Р. Шартъс, І. Альмес, І. Вушко, О. Карліна, Т. Кароєва, Л. Посохова). Дотичними до проблеми забезпечення учнів навчальною літературою є дослідження з історії українського дитинства (І. Сердюк).

Формулювання цілей статті. Метою статті є формування базових знань про функціонування губернської гімназії першої половини ХІХ ст., які б дозволили учням 9-го класу опанувати інформацію про структуру тодішньої освітньої системи, акцентувати увагу на бібліотечну її складову, наголосити на тому, що забезпечення тодішніх учнів губернської гімназії навчальною літературою здійснювалось централізовано, зазвичай на платній основі через книгарню і бібліотеку при гімназії. У процесі дослідження функціонування гімназійних книгарень і бібліотек схарактеризувати способи їхнього наповнення, встановити умови доступу до них

гімназистів, виявити шляхи циркуляції книжок між цими закладами всередині гімназії і поміж гімназистами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1803–1828 рр. в Російській імперії існувала чотиричленна освітня система: приходське училище – повітове училище – губернська гімназія – університет, за якої кожна нижча структура готувала до вступу до вищої, а вища здійснювала нагляд за процесом освіти у нижчій. До університету вступали за бажанням ті випускники гімназії, яким виповнилося 16 років.

Викладання у гімназіях мало відбуватись за підручниками, підібраними співробітниками Головного Правління Училищ відповідно до тривалості запроєктованих навчальних дисциплін і кількості відведених на них годин. Вперше подібний список обов'язкової навчальної літератури було височайше затверджено 3 жовтня 1803 р., а наступного року підтверджено Училищним Статутом. Головне Правління Училищ зобов'язувалося вжити заходів щодо друку підручників зі списку в достатній кількості. Список не був вичерпним і поступово поповнювався, а деякі раніше затверджені позиції замінювалися на нові в результаті реалізації програми 1808 – 1814 рр. з написання вітчизняних і перекладу кращих іноземних підручників. У 1814 р. Міністерство народної освіти дозволило викладати гімназійні дисципліни лише за затвердженими підручниками, що їх розсилали із Санкт-Петербургу і, за замовленнями губернських гімназій, додруковували в університетських друкарнях. 14 травня 1826 р. комітету для облаштування освітніх закладів (простіше, для підготовки нового Училищного Статуту) було, зокрема, доручено заповнити прогалини навчальної літератури для запобігання викладанню в гімназіях за довільними книжками та зошитами. В подальшому, із затвердженням нового Статуту 1828 р. міністр народної освіти С. Уваров «якнайсуворіше» приписував ні за яких обставин не використовувати для викладання інших книжок чи зошитів замість схвалених міністерством підручників. Таким чином, користуючись нерозвинутістю приватної книжкової торгівлі, Міністерство народної освіти поступово спробувало встановити монополію на забезпечення освітніх закладів навчальною літературою.

У Статутах про це прямо не йдеться, але, схоже, що надіслані до гімназій підручники мали бути розпродані учням, задля чого при гімназіях відкривалися книгарні. Втім, частину тих підручників могла викупити і сама гімназія за власні кошти задля наповнення власної бібліотеки або ж для винагородження окремих

найуспішніших учнів чи просто для роздачі бідним гімназістам. Хоча за задумом Головного Правління Училищ сенс гімназійної бібліотеки як обов'язкової складової цього навчального закладу був в іншому, а саме у зібранні колекції найвідоміших класичних авторів і сучасних вчених, що їх роботи відносяться до навчальних дисциплін, які викладаються в гімназії. Наскільки можемо судити, частина цієї колекції могла зберігатися окремо у спеціально відведеній кімнаті (або навіть кімнатах!), а частина – роздаватися вчителям у класи для використання під час занять. Користування гімназійною бібліотекою залежало від рішення гімназійного начальства, і могло бути платним, як-от: у Новгород-Сіверському за директора І. І. Халанського, або ж безоплатним, на певних умовах або безумовним (Маслійчук, 2019, с. 177).

Чотирикласну губернську гімназію у Полтаві було відкрито у 1808 р. на базі малого народного училища, а у 1831 р. згідно з новим Училищним Статутом 1828 р. перетворено на семикласну.

Навесні 1808 р. при Полтавській гімназії відкрилася книгарня, яка мала забезпечувати (у першу чергу, але не тільки) міністерськими підручниками, що їх отримувала з Головного Правління Училищ та з книгарні Харківського університету, не лише учнів гімназії, а й книгарні, що існували при повітових училищах Полтавської губернії. Чи були на той момент вже відкриті ці повітові книгарні, коли і як саме відкривалися, як функціонували – невідомо. Скоріше, як виключення, маємо згадку від 1790 р. про плани відкрити книгарню при Новгород-Сіверському вищому народному училищі (*Там само*, с. 177). Загалом, рання історія українських книгарень, зокрема, й при навчальних закладах, залишається мало розробленою (Тищенко).

Завідування книгарнею при Полтавській гімназії покладалося зазвичай на одного з вчителів – Рожественського, Ф. І. Целларіуса, І. Г. Буткова. Зі складеного останнім списку, видно, що на 1831 р. у книгарні знаходилось 739 примірників різних книжок на суму 1010 крб. 90 коп. Припускають, що в середньому продаж книжок із книгарні при Полтавській гімназії сягав суми 1000 крб. на рік. (Василевский, 1907, с. 261).

22 квітня 1809 р. до Полтави з Головного Правління Училищ надійшла перша партія книжок і навчальних посібників – 19 валіз загальною вагою 87 пудів 10 фунтів (*Там само*, с. 260). Втім, схоже, що надходження ці не були регулярними і не закривали усіх потреб гімназії і її учнів навіть у міністерських підручниках. Як наслідок, підручники доводилося іноді купувати у випадкових проїжджих продавців. Зокрема, завідувач книжкової крамниці при Полтавській гімназії І. Бутков придбав у такий спосіб

85 примірників розлогих катехізисів по 50 коп. (*Там само*, с. 219). Як наслідок, суворої вимоги використовувати у навчальному процесі виключно міністерські підручники не завжди дотримувались, – зокрема, мемуарист С. Геєвський згадував про побутування рукописних підручників з історії та статистики наприкінці 1820-х рр. У 1839 р. помічник попечителя Київського навчального округу, д.с.с. В. Карлгоф під час ревізії навчальних закладів Полтавської губернії відмічав відсутність якісних навчальних посібників, а також книжок для читання (Василевский, 1908, с. 149). Щоправда, під час наступної ревізії 1844 р. про брак підручників вже не згадувалося.

На Полтавську гімназію щорічно відпускалося 5250 крб., з них 250 крб. йшло на утримання т. зв. фундаментальної бібліотеки. Вже на 1 січня 1810 р. в ній нараховувалось 643 томи, і менш ніж за півстоліття фонди збільшились у дев'ять разів: на початок 1831 р. – 1192 томи, у 1839 р. – 3331 том, у 1849 р. – 5103 томи, у 1858 р. – 5719 томів. Для порівняння, на 1858 р. з інших лівобережних гімназій більшою була бібліотека лише в Новгород-Сіверському (5.966 томів), натомість інші бібліотеки – значно менші: Ніжинська (2.212), Чернігівська (1.791) (*Матеріали*, 1864, с. 534).

Керівництво Харківського університету заходилося щодо організації бібліотечної справи і нормування процесу читання в гімназіях навчального округу. Книжки у гімназійній бібліотеці мали бути розташовані, як і в бібліотеці Харківського університету, за надісланою таблицею латинською мовою, що її склав ректор університету. У 1822 р. були заведені шнурові книги для записування нових надходжень до бібліотеки, а у 1831 р. на вимогу професора П. Гулака-Артемівського був складений і відправлений до училищного комітету Харківського університету систематичний каталог книжок гімназійної бібліотеки (Василевский, 1907, с. 269).

У 1822 р. було складено «Правила читання» для користувачів Полтавської гімназійної бібліотеки з десяти пунктів. Читання необхідно поєднувати з якоюсь обраною метою, корисною для розуму і приємною для серця. Щодо прийомів читання давалася порада читати не поспішаючи, розмірковувати про прочитане, книжки для читання обирати відповідно до своїх понять і здібностей, дотримуючись поступовості у переході від міркувань або предметів простих до складних. У виборі книжок, не покладаючись на власний смак і знання, рекомендувалося дотримуватися порад освічених людей. Обравши книжку для читання, слід намагатися не переривати її читання читанням інших книжок, натомість цілком

зрозуміти автора, хід його думок та внутрішню логіку цілого твору. При читанні про предмети високі слід більш важливі і важкі місця виписувати, намагатися дізнатися їхній зміст, або запитувати про них роз'яснення у людей більш обізнаних і досвідчених. Після прочитання книжки потрібно намагатися подумки скласти точне та ясне поняття про зміст, для чого рекомендується заводити про неї розмову з друзями, розбирати з ними переваги та недоліки твору, через що виробляється правильність судження та витончується смак. Для вдосконалення в одному якомусь роді знань рекомендується читати всіх кращих і найважливіших письменників вітчизняних та іноземних. Схвалюється прийом вивчення напам'ять кращих місць з поетів і особливо моральних, оскільки вірші, вивчені в дитинстві, ніколи не забуваються, що було і в системі виховання у греків і римлян (*Там само*, с. 226–227).

У мемуариста С. Геєвського знайомство з гімназійною бібліотекою відбулося під час вступного іспиту. Екзаменатор І. Бутков відвів тепер вже нового гімназиста до сусідньої кімнати, де той побачив близько десяти шаф, знизу догори наповнених книжками, і пообіцяв призначати книжки, які гімназист мав читати («коли ти попросиш – я не відмовлю») (*Автобіографія*, 1893, с. 100).

Неймовірно здивування хлопчика було пов'язане з тим, що хоча на батьківському хуторі і була бібліотека, але, як часто тоді, ця бібліотека сприймалася суто як батьківська, що знаходиться у його кабінеті чи окремому приміщенні і зачиняється на ключ (Галь, 2012, с. 262). Втім, схоже, що доступ до багатой бібліотеки Полтавської гімназії теж не був вповні вільним. Відомо, що 5 червня 1809 р. Вчений Комітет Харківського університету дозволив учням двічі на тиждень користуватися бібліотекою (Василевский, 1907, с. 225). Ймовірно, цей дозвіл стосувався учнів старших (3-й, 4-й) класів гімназії, молодші ж гімназисти, як-от: С. Геєвський, отримували книжки лише за рекомендацією вчителя словесності І. Буткова.

Крім літератури обов'язкової (міністерські підручники) і рекомендованої вчителем словесності, коло читання С. Геєвського під час навчання у Полтавській гімназії (1825–1830) складала ще, назвемо її умовно, «література за вільним вибором» (включно із забороненою). В той час як рекомендована література формувала смак, заборонене чи знехтуване вчителем читання перекладеного роману – авантюрного, готичного, розбійницького, сентиментального (Анна Радкліф, Стефані-Фелісіте Дюкре де Сент-Обен, графиня де Жанліс) – збуджувало уяву і сильніше позначалося на світовідчутті (Галь

2012, с. 263). При тому у С. Геєвського не згадано жодного з вершинних явищ європейського романтизму першої чверті XIX ст. Видається, що це можна пояснити не стільки вадами підбору бібліотечних фондів Полтавської губернської гімназії, скільки незадовільно низьким рівнем тогочасного викладання іноземних мов і відсутністю якісних перекладів названих авторів. За результатами ревізії Полтавської гімназії, здійсненої у 1831 р. професором Харківського університету П. Гулаком-Артемовським, викладачам «нових» мов Ф. Целларіусу (німецька) і А. Круп'є (французька) було оголошено зауваження «за слабе старання у викладанні своїх предметів» (Василевский, 1907, с. 258–259). Побіжно зауважимо, що зафіксовані у спогадах колишнього полтавського гімназиста С. Геєвського поступові зміни у сфері читання, а саме вивершення нових пануючих жанрів, поширення читання російською, витіснення рукописної книги друкованою, розширення читацького кола за рахунок провінціалів і дітей, поява дитячої літератури, дозволяють уточнити часові рамки зламу ситуації у сфері читання («читацька революція») на Лівобережній Україні, віднісши їхню верхню хронологічну межу радше до другої чверті XIX ст. (Посохова).

До джерел формування гімназійної бібліотеки відносились закупівлі дирекцією гімназії і вчителем-наглядачем бібліотеки, пожертви місцевих dobroхотів і гімназистів.

Новопризначений директор гімназії міг перевезти на нове місце служби попередньо зібрану бібліотеку. Так, відомо, що коли І. Халанський був призначений директором училищ Полтавської губернії, то збирався перевезти до Полтави й учителів, і прихильних учнів, і новгород-сіверську училищну бібліотеку, як видно з його листа професору Харківського університету та візитатору училищ Полтавської і Черніговської губерній І. Тимковському (Маслійчук 2016, с. 165–166).

За власні кошти у 1820-ті рр. Полтавська гімназія виписувала «Отечественные Записки», «Русский Инвалид», «Вестник Европы», «Журнал российского библейского общества» на руском и немецком языках, «Сын Отечества», «Московские Ведомости», «Дух журналов», «Литературная Газета, издаваемая Дельвигом» (Василевский, 1907, с. 268).

Крім того, бібліотеку Полтавської гімназії поповнювали дарунки приватних dobroхотів як книжками, так і грошима. У 1814 р. аптекар Зесс пожертвував 24 книжки голландською та німецькою мовами, що відносилися до хімії, природної історії, медицини, у тому числі том Біблії голландською мовою та книги історичні, у

1824 р. імператор Олександр I подарував журнал витончених наук у шести частинах, у 1825 р. поміщик Манько та купець Пантелеєв разом пожертвували на бібліотеку 95 крб. (*Там само*, с. 268).

Свої особисті бібліотеки за заповітом передали Полтавській гімназії уродженці Полтави, відомі письменники, перекладачі та видавці П. Богданович (1808) і М. Гнедич (1833). Бібліотека останнього була упакована у чотири великі валізи і кіньми відправлена із Санкт-Петербурга до Харкова, до попечителя Харківського навчального округу, а вже звідти – до місця призначення, Полтави. У гімназії «бібліотека Гнедича», на яку бібліотекарем Імператорської публічної бібліотеки М. Лобановим був складений каталог (77 стор.), зберігалася окремо і була розділена на два відділи – «Російська мова» (421 назва, 710 томів) і «Lingua graeca, latina et alia» (552 назви, 559 томів) (*Матеріали*, 1864, с. 522; Бучневич, 1902, с. 336–341).

Нарешті, у всіх гімназіях Харківського навчального округу було відкрито учнівські бібліотеки. Як доповідав член Головного Правління Училищ таємний радник М. Могилянський після огляду навчальних закладів Харківського і Віленського навчальних округів (1863), «у Харківському навчальному окрузі всі гімназії мають необхідні навчальні засоби, як-от: бібліотеку, фізичний кабінет, колекції з природничих наук, глобус, географічні карти. Крім основної гімназійної бібліотеки, при кожній гімназії є ще учнівська бібліотека, призначена для читання учнями. Ці бібліотеки заведені на гроші, зібрані за добровільною підпискою з учнів, і утримуються на їх пожертви. Не скрізь навчальні засоби достатні, і звичайні кошти гімназії не дозволяють придбати все, що корисно було б мати; але начальники закладів опікуються поповненням колекцій, які мало-помалу і збагачують. Іноді, при нагоді, батьки учнів і взагалі місцеві дворяни тому сприяють» (*Матеріали*, 1864, с. 535–540).

У Полтавській гімназії за пропозицією вчителя І. Буткова гімназистами було прийняте неписане правило дарувати книжки до гімназійної бібліотеки при переході до третього класу. І, як згадував С. Геєвський, «правило це дотримувалося суворо, незважаючи на те, що вчитель словесності тільки бажав цього. Хто не дав книжки, той не мав права брати книжок з бібліотеки – кращого покарання для допитливих молодих людей вигадати неможливо, а тим часом бібліотека збільшувалася, і учні були задоволені. На підставі цього *jus non scriptum* і я вніс до бібліотеки полтавської гімназії дві частини повістей князя Шалікова. Часто, почувши від вчителя про якусь гарну книжку, ми склалися по гривенику, двогривенному, купували цю

книжку, прочитували її, спочатку всі разом, а потім кожен наодинці і нарешті приносили в дар гімназійній бібліотеці. Зробивши таку розкладку, ми навіть виписували журнал Галатею (здається Раїч видавав цей журнал) з картинками [Журнал літератури, новин і мод, виходив у 1829–1830, 1839–1840 рр. під редакцією педагога, поета, знавця і перекладача античної та італійської поезії Семена Єгоровича Раїча (Амфітеатрова) (1792–1855). – Б.Г.] і через рік віддавали до тієї ж бібліотеки. Не забувайте, що ми всі майже були люди бідні, ходили в нанкових сюртучках і в овечих тулупчиках, в чоботях юхтових, часто на босу ногу, і без рукавичок» (*Автобіографія*, 1893, с. 429–430).

Ця зібрана гімназистами учнівська бібліотека утримувалась окремо від фундаментальної і, схоже, що нею завідував інший вчитель. Так, відомо, що у 1828 р. директор Полтавської гімназії І. Огнев наказував вчителю Карпенку прийняти від переведеного до Катеринославської гімназії вчителя Черкасова бібліотеку, зібрану для читання учнями старших 3-го та 4-го класів.

Крім того, у кожного гімназиста була своя власна маленька бібліотека, яка протягом навчання поступово наповнювалася книжками. Так, С. Геєвський згадує, що на іспитах при переході з першого до другого класу Зінківського повітового училища отримав в якості нагороди з рук городничого К. Гур'єва книжку з картинками, ймовірно, російське видання *Histoire naturelle* Бюффона, адаптованої для дітей (*Petit Buffon* або *Buffon des enfants*) (*Там само*, с. 394). Так само перехід з другого до третього класу училища було відзначено книжкою «Способ молитья, творение госпожи Гюнон» (*Там само*, с. 397). Книжку як нагороду було згадано ще раз, коли мемуарист описував перехід вже з першого до другого класу гімназії (*Там само*, с. 107). Виходячи зі списків нагород на іспитах, до 1832 р. дирекція Полтавської гімназії нагороджувала книжками учнів усіх класів, в подальшому – лише старших, а з 1844 р. інформації про нагородження книжками немає (Василевский, 1908, с. 177–179).

Також гімназисти мали самі забезпечити себе підручниками, які можна було придбати або нові у крамниці при гімназії, або вживані з рук у старших гімназистів, як це і зробив мемуарист: «до повного задоволення мого мав уже в себе все, що було потрібно: курс математики Фуса, загальну історію Єсикорського, Російську історію (не знаю чийого твору, але твердо знаю, що вона починалася словами: частина Сарматії і більшість Скитії), якийсь катехізис і десять [24 аркуші. – Б.Г.] паперу на додачу» (*Автобіографія*, 1893, с. 102). Траплялося, що гімназисти намагалися продати одне одному

навіть чужі, тобто крадені книжки, як у 1832 р., коли мало місце покарання різкою учня 1 класу Біленка за продаж чужих книжок (Василевский, 1908, с. 182).

Іноді дирекція Полтавської гімназії виявляла у книгарні нерозпродані книжки і тоді змушувала гімназистів їх придбати. Так, у 1824 р. виявилися нерозпроданими промови Цицерона *De officiis*, різні хрестоматії у віршах; і тоді з'явилося розпорядження директора І. Д. Огнева учням 3-го та 4-го класів купити ті книжки, а вчителю латинської мови зайнятися з учнями їх перекладом (Василевский, 1907, с. 219).

Значення для Полтави і цілого Південного Лівобережжя гімназійних бібліотеки і книгарні пояснювалося відсутністю у губернському центрі інших публічних бібліотек і книгарень. У 1802 р. М. Карамзін у статті «Про книжкову торгівлю і любов до читання в Росії» писав, що вже майже в усіх губернських містах є книгарні і що на всякий ярмарок, поруч з іншими товарами, привозять новинки літератури. Втім, вочевидь, це було не так. Коли у 1811 р. було створено Міністерство поліції, в обов'язки якого входив нагляд над книжковою торгівлею, міністр поліції запитав губернатора про наявність у їхніх губерніях книжкових крамниць. Виявилось, що у центральних губерніях налічувалося 114 книгарень, причому переважна їх більшість (85) знаходилася у двох столицях. Більше половини губерній взагалі не мали постійних книготорговельних точок.

Зокрема, у Полтаві перша постійна книгарня з'явилася лише в 1840-х рр. У сер. 1830-х рр. було зроблено спробу завести у Полтаві громадську бібліотеку. Ініціатива у справі організації громадських бібліотек у губернських містах належала голові Вільного економічного товариства М. Мордвінову. Цей останній звернувся і до малоросійського військового губернатора М. Репніна (Волконського) з проханням сприяти організації в Полтаві такої бібліотеки «для читання книжок усіма станами», при чому обіцяв надіслати до цієї бібліотеки, якщо вона буде відкрита, всі видання Вільного економічного товариства та Академії Наук. За клопотанням того ж М. Мордвінова, міністр внутрішніх справ циркулярно звернувся до всіх губернських предводителів із пропозицією сприяти організації таких бібліотек «з огляду потреб народної освіти». Бібліотеку цю було відкрито і в Полтаві, у дворянському будинку, і за час з 1830 по 1842 р. для неї надійшло в дар 310 назв книжок, у 416 томах. Завідувачем цієї бібліотеки був призначений І. Зозулін, наглядач полтавського повітового училища та викладач Інституту благородних дівчат. Втім, потрібних грошей на її утримання дворянство не виділяло, і

бібліотека занепала. Залишки її ще на початку ХХ ст. зберігалися у дворянській богадільні в с. Рибцах (Павловский, 1905, с. 310).

Висновки. В результаті проведеного дослідження маємо можливість визначити джерела забезпечення учнів Полтавської губернської гімназії у першій половині ХІХ ст. навчальною обов'язковою (підручники), додатковою і так званою «літературою за вільним

вибором» (включно із забороненою), способи наповнення і характер діяльності гімназійної книгарні, фундаментальної, учнівської і особистих бібліотек гімназистів, а також прослідкувати циркуляцію книжок між цими гімназійними установами, що стане у пригоді при засвоєнні вітчизняної культурної історії учнями 9-го класу сучасної середньої школи.

Список використаних джерел

Engelsing, R. (1970). *Die Perioden der Lesersgeschichte in der Neuzeit. Das Statistische Ausmass und diesoziale Bedeutung der Lektüre. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. 10, 945–1002.

Автобіографія Степана Лукича Геєвського (1813–1862). (1893). *Київська старина*. Т. XLII. 9, 375–400. Т. XLIII. 10, 91–111. 11, 427–443.

Бучневич, В. Е. (1902). *Записки о Полтаве и ее памятниках*. Полтава: Типо-литография губернского правления. 449 с.

Василевский, В. (1907). Полтавская гимназия с 1808 по 1831 год. Очерки по архивным данным. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 3, 185–272.

Василевский, В. (1908). Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 5, 135–199.

Галь, Б. О. (2012). «Имел счастье получить Книгу с картинками»: Трансформация образа книги у свідомості полтавського гімназиста 1820-х рр. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпропетровськ, 255–270.

Маслійчук, В. Л. (2016). «В городе малом, нагорном, здоровом, красивом и как бы одной гимназии принадлежащем» (Новгород-сіверська гімназія (училище) кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.). *Сіверянський літопис*. 6, 162–175.

Маслійчук, В. Л. (2019). *Культурно-освітні ініціативи на Лівобережній та Слобідській Україні другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст.* (Дис. док. іст. наук). Запоріжжя. 491 с.

Материалы для истории и статистики наших гимназий. (1864). *Журнал Министерства народного просвещения*. Т. СХХІ. 1, 129–171, 355–390, 493–571.

Павловский, И. Ф. (1905). Полтава в ХІХ столетии (Очерки по архивным данным, с рисунками). *Київська старина*. Т. ХСІ. 11–12, 228–342.

Посохова, Л. (2021). «Революція читання» на теренах Гетьманщини та Слобожанщини у другій половині ХVІІ – на початку ХІХ століть. *Записки товариства імені Шевченка*. Т. ССLXXIV. Львів, 333–349.

Тищенко, М. (1929). З історії торгівлі книжками у ХVІІІ сторіччі. *Україна*. 7–8, 38–44.

Відомості про автора:

Галь Богдан Олександрович
hal.bohdan@mspu.edu.ua
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-35-40

Матеріал надійшов до редакції 11. 06. 2024 р.
Прийнято до друку 23. 06. 2024 р.

References

Engelsing, R. (1970). *Die Perioden der Lesersgeschichte in der Neuzeit. Das Statistische Ausmass und diesoziale Bedeutung der Lektüre. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. 10, 945–1002. [in German]

Autobiography of Stepan Lukich Geevsky (1813–1862). (1893). *Kyiv antiquity*. Vol. XLII. 9, 375–400. Vol. XLIII. 10, 91–111. 11, 427–443. [in Russian]

Buchnevych, V. E. (1902). *Notes about Poltava and its monuments*. Poltava: Typo-lithography of provincial government. 449 p. [in Russian]

Vasilevsky, V. (1907). *Poltava gymnasium from 1808 to 1831. Essays on archival data*. Proceedings of the Poltava Scientific Archival Commission. Poltava, 3, 185–272. [in Russian]

Vasilevsky, V. (1908). *Poltava 1st men's gymnasium. 1831–1850 Proceedings of the Poltava Scientific Archival Commission*. Poltava, 5, 135–199. [in Russian]

Hal, B. (2012). “I was happy to receive a book with pictures”: Transformation of the image of a book in the mind of a Poltava high school student in the 1820s. *Historiographical and source study problems of the history of Ukraine*. Dnipropetrovsk. 255–270. [in Ukrainian]

Masliychuk, V. L. (2016). «In the small city, mountainous, healthy, beautiful and as a gymnasium owned» (Novgorod-siversky school (Gymnasium) of the late XVIII – early XIX century). *Siveryanskyi litopys*. 6, 162–175. [in Ukrainian]

Masliychuk, V. L. (2019). *Cultural and educational initiatives in Left Bank and Sloboda Ukraine of the second half of XVIII – early XIX century*. (Thesis of Doctor of Historical Sciences). Zaporizhzhia. 491 p. [in Ukrainian]

Materials for the history and statistics of our gymnasiums. (1864). *Journal of the Ministry of Public Education*. Vol. CXXI. 1, 129–171, 355–390, 493–571. [in Russian]

Pavlovsky, I. F. (1905). *Poltava in the 19th century (Essays on archival data, with drawings)*. Kyiv antiquity. Vol. XCI. 11–12, 228–342. [in Russian]

Posokhova, L. (2021). *Reading Revolution in the Territory of Hetmanate and Slobozhanshchyna in the second half of the 18th century and the early 19th century*. Notes of Shevchenko Scientific Society. Vol. CCLXXIV. Lviv, 333–349. [in Ukrainian]

Tyshchenko, M. (1929). *From the history of book trade in the 18th century*. Ukraine. 7–8, 38 – 44. [in Ukrainian]

Information about the author:

Hal Bohdan Oleksandrovych
hal.bohdan@mspu.edu.ua
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State
Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-35-40

Received at the editorial office 11. 06. 2024.
Accepted for publishing 23. 06. 2024.